

NECATİ CUMALI'NIN ESERLERİNDEN *TÜRKÇE* SÖZLÜK'E KATKILAR

Okan C. Güngör

- Nasıl insan şartlara, zamana ve mekâna bağlı olarak kendini sürekli yenileme ihtiyacı içindeyse buna paralel olarak insanla birlikte var olduğu düşünülen en gelişmiş iletişim aracı dil de değişen şartlara ve ihtiyaçlara bağlı olarak kendini yeniler. Bu değişim ve yenilenme, dilin temel omurgasını teşkil eden gramer unsurlarından ziyade söz varlığında meydana gelir. Doğan Aksan, “söz varlığının sadece sözcüklerden oluşmadığını, söz varlığı deyince sözcüklerle birlikte deyimlerin, kalıp sözlerin, kalıplaşmış sözlerin, atasözlerinin, terimlerin ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütünün anlaşılması gerektiğini” ifade eder (Aksan, 2015: 15).

İnsanoğlu; dillerin söz varlığını oluşturan en küçük parça olarak kabul edebileceğimiz kelimeler aracılığıyla kendini ifade eder, dünyayı algılar, anlamlandırır. Kurduğumuz hayallerin, zihnimize uçuşan fikirlerin sınırlarının genişliği aslında kelime kadromuzun genişliğiyle doğru orantılıdır. Aksan’a göre, ister konuşmada olsun ister bir yazı parçasında dilde en etkili ve güçlü birimler kelimelerdir (Aksan, 2000: 61). Bu en etkili ve güçlü birimleri, edebî zevk ve dil bilinci oluşturacak şekilde kuyumcu titizliğiyle işleyenler ise toplumu pek çok yönden aydınlatma vazifesi yüklenmiş olan şair ve yazarlardır. Şair ve yazarlar, sadece yeni kavramlara karşılık olarak türetilmiş kelimelerin halk tarafından benimsenmesinde ve dilin söz varlığına yerleşmesinde etkili değildir; aynı zamanda Türkçenin zengin yapım eki sistemini işletip kurallara uygun olarak yeni kelimeler türetme, dilde var olan kelimelere, kullanıldığı bağlam içinde yeni anlam incelikleri katma, kelimeye yeni bir kimlik / kişilik kazandırma gibi bir işlevler

de görür. Dolayısıyla dilin işlenmesinde ve zenginleşmesinde sanatçıların önemi yadsınamaz.

Türk dilinin işlenmesi ve zenginleştirilmesi için mücadele eden sanatçılardan biri de Necati Cumalı'dır. İzmir'in Urla ilçesinde doğan sanatkar, "Bizim vatanımız Türkiye sınırlarını da aşarak Türk dilidir; Türkçenin konuşulduğu her yerdir. Bizler dilimizin sınırlarında nöbet tutarız" (Cumalı 1969: 157) diyerek Türkçe sevdasını ortaya koyar. Yazar; sanat yaşamına şiir türüyle başlamış, zaman içinde edebiyatın hemen her türünde eser vermiştir. "Hayatımda ne yapıyorsam kendimi yaratmak için bilerek yapıyorum" diyerek kendine özgü bir üslubun peşinden koşan sanatçı; çalışmalarındaki dikkati, disiplini ve öz eleştiri gücünü *Yeşil At Sirtında* adlı eserinde şu sözlerle dile getirir: "Yazdıklarımı hemen yayınlamaktan kaçınıyorum öteden beri. Yazar bırakırım bir köşeye. İlk coşkunun geçmesini beklerim. Soğukkanlılıkla, giderek bir yabancı gibi okuyup değerlendirebilecek kadar soğumuş bulunca o ilk yazdığım gün gibi duyduğum sevinç, alırım köşesinden o yazdıklarımı 'Sen misin bunları yazan!' diye yüklenirim acımasızca. Siler kararım bana rahatsızlık veren her sözü, her satırı, koca koca sayfaları! Azarlar dururum kendimi! Bir daha bir daha derken bağışlanmayı hak eden biçimi bulduğuna inanırsam yayınlarım yazdıklarımı." (Cumalı, 1990: 291-292).

Türk dilini millî bir şuurla işleyen, değişen zaman ve şartlara bağlı olarak dilin sözcüklerine yeni anlamlar ve çağdaş yorumlar katan, yerel unsurları sade, yalın ve içtenlikle yansıtan sanatçıya göre dilde yalınlık, "*Heykelde, şiirde, düz yazıda, matematikte olduğu gibi yaşamın her dalında ulaşılması gereken bir amaçtır. Aspirinin en iyi ilaç olması gibi.*" (Cumalı, 1969: 155-157; 1981: 493)

Bugün Türk diline ve edebiyatına önemli katkılar sunmuş olan şair ve yazarların eserlerindeki söz varlığını incelemeye dönük çalışmalar yapılırsa¹ da bu çalışmalar henüz istenilen seviyede değildir. Bu eserlerdeki söz varlığının gün yüzüne çıkarılması, unutulmuş olan kelimelerin halkın hafızasında yeniden canlandırılması, *Türkçe Sözlük*'te olmayan madde başlarının sözlüğe ilave edilmesi, Türk dilinin söz varlığının zenginleşmesi adına

1 Ali Cin, "Türkçe Sözlük'e Katkılar I", *MJH*, 1 (1), 2011, s. 63-69; Nevzat Gözaydın, "Tarık Buğra'dan Türkçe Sözlük İçin Katkılar", *Türk Dili*, Yıl: 68, Sayı: 804, TDK Yay., Ankara 2018, s. 233-253; Hasene Aydın, "Oktay Akbal'ın Öykülerinden Türkçe Sözlük'e Katkılar", *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 5 (3), 2017, s. 320-351; İdris Nebi Uysal, "Salâh Birsal'ın Şingir Mingir Sözcüklerinden Türkçe Sözlük'e Katkılar", *Turkish Studies*, 10 (16), 2015, s. 1113-1128; İdris Nebi Uysal, "Sözlük Biliminde Tanıklama ve Salâh Birsal'ın Türkçe Sözlük'e Tanık Olarak Katkıları", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (22), 2018, s. 109-122.

önemli olacaktır. Bu amaçla Necati Cumalı'nın on beş eseri okunmuş; *TS*'de geçmeyen kelimeler, deyimler ve diğer kalıp sözler taranarak fişlenmiştir. Sözlük biliminde kelimelerin kullanıldığı bağlamda görülmesi önemli olduğundan tespit edilen kelimeler tanıklarıyla verilmiştir.

Basit ve Türemiş Kelimeler

acelesiz: (< Ar. 'acele+siz) *zf.* Acele etmeden, sakın bir şekilde (VD: 381).

Yazar; *acele* ismi ve *etmek* yardımcı fiiliyle *acele etmemek* biçiminde bir birleşik fiil oluşturmak yerine, en az çaba kanunu ilkesini işleterek Arapça '*acele* kelimesine yokluk bildiren Türkçe +*siz* ekini getirerek bir kelime türetmiştir.

"Yılın en uzun günleriydi, akşama saatler vardı. **Acelesiz** yola çıktılar." (VD: 381)

"Adam, kapı ile masa arasındaki iki üç adımlık açıklığı **acelesiz** geçti." (YT: 8)

ansır-: (< an-sı-r-) Hatırlamak, anımsamak.

Yazar; "birini veya bir şeyi akla getirerek sözünü etmek veya onu düşünmek, zikretmek, hatırlamak" anlamındaki işlek bir kökten, Türkçede az işlek olan -*sI-* ekini ve -*r-* ettirgenlik ekini kullanarak bir kelime türetmiştir. *TS*'de "anımsamak" anlamında *ansımak* fiili vardır ancak bu fiilin -*r-* ettirgenlik ekiyle genişletilmiş şekline rastlanmaz. *DS*'de ise fiil "aksırmak; öksürmek" anlamlarında kullanılmıştır.

"O günkü oturumda neler söylemesi gerektiğini hemen **ansırdı.**" (YT: 5)

ansıt-: (< an-sı-t-) Hatırlatmak, anımsatmak.

Tıpkı *ansırmak* fiili gibi *anmak* fiiline az işlek olan, fiilden fiil yapan -*sI-* eki ve -*t-* ettirgenlik eki getirilerek türetilmiş bir kelimedir. *DS*'de fiil, "üstü kapalı anlatmak, sezdirmek, ihsas etmek; andırmak, az benzemek" anlamlarında kullanılır.

"Nihat konuk olduğunu **ansıttı.**" (YT: 9)

ayırğan: (< ayır-gan) *sf.* Ayırt edici, farklı.

Kelime, "seçmek" anlamındaki *ayırmaq* fiiline daha çok "alışkanlık sıfatları yapan" -*GAn* ekinin getirilmesiyle türetilmiştir. Türkçede *üretken*, *etken*, *saldırğan* gibi bu ekle türetilmiş pek çok kelime vardır ancak *ayırğan* kelimesi yoktur; aynı kökten gelen yakın anlamlı *ayrımli* kelimesi vardır.

“Bir klasiğin en **ayırgan** özelliği kaynak niteliği taşımasıdır sanıyorum.” (UO: 105)

bayıltı: (< bay-(1)l-tı) *sf.* Bunaltı, can sıkıntısı.

Kelime; “can sıkıntısı vermek, sıkmak, bunaltmak” anlamındaki *baymak* fiil kökünden, fiilden fiil yapan *-l-* edilgenlik eki ve fiilden isim yapan *-tl* ekiyle türetilmiştir. *TS*'de *baymak* fiili ve *bayılmak* gövdesi mevcut olsa da *bayıltı* kelimesi yoktur.

“Off ama... İllallah... Ne yürek **bayıltısı** adamlar. Neredeyse düşüp bayıla-cağım. Yarabbi bana sabır ver. Sanki başka işim yokmuş, sanki yanmış tu-tuşmuşum gibi ben bunca yıl onları beklemişim.” (G: 37)

bollan-: (< bol+la-n-) Bol olmak, sayısı artmak.

Kelime, *TS*'de “nicelik bakımından olağandan ve alışıldandan çok, kıt karşı-tı” anlamındaki *bol* isim kökünden türetilmiştir. *TS*'de *bollanmak* fiili var-dır ancak bu kelime “dar karşıtı” anlamındaki farklı bir kökten gelmekte olup “bol duruma gelmek, genişlemek” anlamında kullanılır.

“Tilki bu ara çok **bollandı**. İyi ya. Git bol olan yerlerden al. Niye zahmet edip geldin? Bizim kaç komşunun tavuklarını yedi. Yine tilkiyi vuran olmadı.” (YG: 20)

boşan-: (< boş+a-n-) (kişi) Hızla, aniden yerinden fırlamak.

Kelime; *boş* isminden, isimden fiil yapan *+A* ve *-n-* dönüşlülük ekiyle tü-retilmiştir. Bu fiil gövdesi, *TS*'de farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Bun-lardan biri olan “baskı altında gergin duran bir şey, birden ve hızla kurtul-mak” anlamı, yazarın eserinde geçen anlama yakın olsa da yazar, eylemi bir nesne için değil bir kişi için kullanmıştır.

“Yalçın **boşanmış** yerinden: ‘Hükümet nereden senin oluyormuş lan? Sen önce evdeki karına sahip ol!’ ” (YT: 36)

çetirlik: (< çetir+lik) *sf.* Dikenli fundalıklardan oluşan taşlık yer.

Kelime; *çetir* isminden, isimden isim yapan *+lk* ekiyle türetilmiştir. Çetir kelimesi, *DS*'de eserdeki anlamıyla geçmektedir. Yazar; bugün yazı dilinde unutulmuş olan, halk ağzında yaşayan bir kelimeye işlerlik kazandırmış-tır.

“Çoban pınarına varmadan geriden gelenlerin gözünden kayboldukları ilk dönemeçte, sağlarında yükselen pırnallık **çetirlik** bir tepenin bayırını tır-manmaya başladılar.” (TZ: 150)

çıldirticilik: (< çıldır-t-ı+lık) *zf.* Çıldirtici olma durumu.

Kelime; “delirmek, aklını oynatmak” anlamındaki *çıldırmaq* fiiline ettirgenlik eki *-t-*, fiilden isim yapan *-IcI* ve isimden isim yapan *+Uk* ekinin getirilmesiyle türetilmiştir. *TS*'de *çıldırmaq* fiili ve *çıldırmaq* fiil gövdesi olsa da *çıldırıcılık* kelimesi geçmemektedir.

“Kimin cebine gireceğini hiçbir zaman doğru dürüst bilemeyen paranın bölüşülmesindeki haksızlıklar **çıldırıcılıklarıyla** belirir onun kişilerinde.” (EM: 121)

çıkarsan-: (< çık-ar+sa-n-) Verilerden hareketle bir sonuca ulaşmak.

Kelime; *çıkmaq* fiiline fiilden isim yapan *-Ar*, isimden fiil yapan *+sA* ve dönüşlülük eki *-n-*'nin getirilmesiyle türetilmiştir.

“Sizin yazınız kadar aceleye geldiğini sanmıyorum. Yanlış **çıkarsanmışsınız.**” (EM: 136)

derelenen: (< dere+le-n-en) *sf.* Dere hâlini alan, toplanan.

Kelime; *dere* ismine, isimden fiil yapan *+lA-*, dönüşlülük eki *-n-* ve sıfat-fiil eki *-An'*ın getirilmesiyle oluşturulmuştur.

“Yerler ıslaktı, kaldırım diplerinde **derelenen** yağmur suları kabarmış kaldırımların üstüne taşıyordu.” (VD: 203)

dolun: (< dol-(u)n) *is.* Bütünlük, mükemmellik.

“Yaşı ise otuzu bulmuştur. O ara bir bakıma şiiirde **dolun** noktasına varmak için çoğu şairlere göre oldukça ilerlemiş bir yaştır bu.” (EM: 96)

dön-: Bir yaş dönemini geçmek, geride bırakmak.

TS'de çok farklı anlamlarda kullanılan kelimenin, Cumalı'nın eserinde yer verdiği anlamı bulunmamaktadır.

“Kuzum kaç yaşındayız biz? İkimiz de yetmiş **döndük.**” (DN: 150)

duyusuz: (< duy-u+suz) *sf.* Uyarınları algılama yeteneği, duyusu olmayan.

Kelime; dış dünyadaki uyarınları duyularla algılamak anlamındaki *duymak* fiiline, fiilden isim yapan *-U* ve isimden isim yapan *+sUz* ekinin getirilmesiyle türetilmiştir. *TS*'de *duyu* ismi vardır ancak bu kelimenin olumsuz biçimi yoktur.

“Töz bir yerde, bir yerde öz. Duyumsuz duygu, **duyusuz** duygu.” (NA: 177)

hatırlaşma: (< hatır+la-ş-ma) *is.* Karşılıklı birbirine nasıl, ne durumda olduğunu sorma.

Arapça *hatır* (< hâṭir) kelimesine isimden fiil yapan +*LA-*, işteşlik eki -*ş-* ve isim-fiil eki -*mA'*nın getirilmesiyle türetilmiştir. *TS'*de bu anlamda *hâl hatır (hâlini hatırını) sormak* deyimi yer almaktadır. Yazar, söz konusu eylemi tek bir kelimeyle ifade etmiştir.

“Bu **hatırlaşmayı** uzatıp duruyordu.” (YT: 8)

havalan-: (< hava+la-n-) (kişi) Hava almak.

Kelime; Arapça *hava* (< hevâ) ismine, isimden fiil yapan +*LA-* ve dönüşlülük eki -*n-*'nin getirilmesiyle yapılmıştır. *TS'*de *havalanmak* fiili vardır ancak “(oda vb. yerlerin) temiz hava alması sağlanmak, havası değiştirilmek” anlamında kullanılmıştır.

“Ben de çıkayım şöyle bir hava alayım, **havalanayım** dedi. Hastanenin bahçesi dar mı gelmiş? Koskoca bahçemiz var, çık **havalan**.” (BAB: 108)

ilaçlan-: (< ilaç+la-n-) *zf.* İlaç içmek.

Kelime; Arapça *ilaç* (< èilâc) ismine, isimden fiil yapan +*LA-* ve dönüşlülük eki -*n-*'nin getirilmesiyle türetilmiştir. Kelime, *TS'*de geçer ancak “ilaç sürmek; mikroplardan arındırmak, zararlı böceklerden korunmak amacıyla ilaç püskürtmek veya sıkmak” anlamlarında kullanılır.

“Hafta tatilini **ilaçlanıp** terlemeye çalışarak geçirdi.” (YT: 100)

inanım: (< inan-(1)m) *is.* İnanma işi.

Kelime; *inanmak* fiiline, fiilden isim yapan -*m* ekinin getirilmesiyle türetilmiştir.

“Sesle sessizlik arasındaki ses. Bilgisiz **inanım**, inansız bilim.” (NA: 177)

itil-: (< it-(i)l-) Tiksinmek, iğrenmek.

Kelime; *itmek* fiiline, dönüşlülük işlevindeki -*l-* ekinin getirilmesiyle oluşturulmuştur. *TS'*de *itilmek* fiili vardır ancak farklı anlamlarda kullanılmaktadır.

“Hiç sevmem tiyatro içi gönül oyunlarını. Rüşvet gibi gelir bana. **itilirim**. Hem olmaz işte! Çift kişilikli görünüm aktörleri. Rollerindeki kişilikleriyle karıştırırım. Belki haksızım, ama yapamam işte!” (DN: 107)

“Kübalı, Cezayirli, İranlı, Rum, Fransız, daha bir yığın erkekle tanıştım. Hep, bir saat içinde, başlamadan bitti. Hiçbirini ikinci kez görmedim... Neden? Yürümedi! Hepsi ne istediklerini çok çabuk belli ettiler. **İtildim**.” (DN: 133)

kırıştır-: (< kır+la-ş-tır-) Saçın rengini kır duruma getirmek.

Kelime; *kır* ismine isimden fiil yapan +*LA-*, işteşlik eki -*ş-* ve ettirgenlik eki -*Dir-*'ın getirilmesiyle oluşturulmuştur. *TS*'de *kır* isminden yapılan *kırlaşmak* fiili madde başı olarak vardır ancak bu kelimenin ettirgenlik ekiyle genişletilmiş şekline rastlanmaz.

“Patını sürdürdü. Saçlarını şakaklarından hafifçe **kırıştırdı**. Makyaj kalemiyle yüzüne çekeceği çizgileri çekti. Kalktı, giyinmeye başladı. Pantolon düğmelerini iliklerken, Haluk ile Saim girdiler odaya. Onların birkaç adım ardından da Ekrem.” (AG: 116)

mızıklamak: (< mızık+la-mak) *is.* Oyunbozanlık etmek, sözünde durmamak.

Kelime; *mızık* ismine, isimden fiil yapan +*LA-* ve isim-fiil eki -*MAK*'ın getirilmesiyle oluşturulmuştur. Kelime, *TS*'de geçmemektedir. *DS*'de ise *mızıklamak* fiili vardır ancak “içi geçmek, uyuklamak; nazlanmak; canı yanan köpek acı acı bağırarak, inlemek” anlamlarında kullanılmıştır. Yazarın halk ağzındaki bir kelimeye farklı bir anlam yüklediği görülmektedir.

“**Mızıklamak**, hile yapmak yok! Üç gün birbirimize olduğumuz gibi görüneceğiz.” (DN: 144)

nallatma: (< nal+la-t-ma) Atın ayağına nal çaktırma.

Kelime; Arapça nal (< *na'el*) ismine isimden fiil yapan +*LA-*, ettirgenlik eki -*t-* ve isim-fiil eki -*MA*'nın getirilmesiyle oluşturulmuştur. *TS*'de madde başı olarak *nallamak* fiil gövdesine rastlanır ancak *nallatma* kelimesi geçmemektedir.

“Yarın niyetin ne? Kasabaya incek misin? Çiftem tüfekçide. Benim de tayı **nallatmam** lazım.” (BB, 41)

“Florina'ya atla geldikçe, atını ahırında bırakır. Demirşah'a **nallatır**, bol da bahşiş verirmiş.” (VD: 21)

ninnile-: (< ninni+le-) Ninni söylemek.

Kelime; *ninni* ismine, isimden fiil yapan +*LA-* ekinin getirilmesiyle türetilmiştir.

“Allah için pek anladı dediklerini! Daha söyle! Anacım, sustum. Sus diyen kim kızım? **Ninnilesene!**” (BB, 43)

oğullan-: (< oğul+la-n-) *sf.* (kişiler) Toplanmak, bir araya gelmek.

Kelime; *oğul* ismine, isimden fiil yapan +*LA-* ve dönüşlülük eki -*L*'nin getirilmesiyle türetilmiştir. *TS*'de fiil, “arılar, oğul durumuna gelmek” anlamında geçmektedir.

“Hayır unutmadım. Az daha bekle göreceksin... Ben göreceğimi gördüm. Ardından **oğullanan** köylülerin başında neydi o adliyeye girişin? Kim bilir ne kadar övünüyorsun seni el üstünde tutmalarından? Politikaya atılmana! Çok geçmez milletvekili olursun...” (YT: 19)

oynaklaş-: (< oyun+a-k+la-ş-) Yerinde duramamak, hareketli olmak.

Kelime; *oyun* ismine isimden fiil yapan +A-, fiilden isim yapan -k, isimden fiil yapan +IA- ve işteşlik eki -ş-'nin getirilmesiyle türetilmiştir. *TS*'de madde başı olarak *oynak* ismi vardır ancak *oynaklaşmak* fiili geçmemektedir.

“Gerçekten çok iyi gördüm seni. Böyle gördüğüme sevindim. Ofelya'yı, Nina'yı oynayabilirsin hâlâ. Hep böyle ol işte. Gel, o güzel yanaklarından bir öpeyim seni. Yanağını uzattı: Öp. **Oynaklaştı:** Bir ayna yok mu buralarda? Yemek salonunun girişinde var. Çok uzak. Kim gidecek şimdi oraya kadar?” (AG: 84)

ozansal: (< ozan+sal) *sf.* Halk şairlerine dair, halk şairleri tarzı.

Kelime, örnekseme yoluyla *ozan* ismine “aitlik ve nispet sıfatları” türeten +sAl ekinin getirilmesiyle türetilmiştir. *TS*'de bu ekle türetilmiş *belgesel*, *duygusal*, *eğitsel* gibi pek çok kelime vardır ancak *ozansal* kelimesi geçmemektedir.

“Veli de bu türlü şairciklerin o yıllarda bilinçli bilinçsiz öykündükleri bir şairdi. Kolay sanılıyordu şiiri. Orhan'ın yalın, çıplak, yoğun duyarlığına çok ters düşen, içeriği hececilerin **ozansal** buluşlarını aşmayan duyarlıktaki sözleri alt alta getirmekle şiir yazdığını sanan yığınla şair türemiştii.” (EM: 150)

sevisizlik: (< sev-i+siz+lik) *is.* Sevgisizlik.

Kelime; *sevmek* fiiline, fiilden isim yapan -I, isimden isim yapan +sIz ve +Iik ekinin getirilmesiyle türetilmiştir. *TS*'de madde başı olarak *sevi* kelimesi geçmektedir.

“Yalan yanlış değerlendirmeler, ters yorumlar, boşlamalar, tavsamalar, öngörüler yasaklamalarla gelir yerleşir toplumlara. Başka türlü değil! Çıkarıcılık, bencillik, vurdumduymazlık, **sevisizlik**, kuruntular kaplar beyinleri” (EM: 140)

sıksı: (< sık-sı) *is.* Sıkılan şey, tüfek.

Kelime; *sıkmak* fiiline nispeten az işlek olan, fiilden isim yapan, -sI ekinin getirilmesiyle türetilmiştir. *TS*'de fiilden isim yapan -sI ekiyle türetilmiş *tütsü*, *yatsı*, *yassı* gibi sınırlı sayıda kelime bulunmaktadır.

“Duran av hazırlığı yapar. **Sıksılarını** hazırlar. Komşu evin penceresi açılır. Bahar pencereden görünür.” (YG: 38)

sizlemeli: (< siz+le-meli) *sf.* Sizli bizli olan, samimi olmayan.

Kelime; *siz* zamirine, isimden fiil yapan +*LA-* ve “fiilin gösterdiği işi nitelik olarak üzerinde nitelik olarak taşıyan” anlamında sıfat türeten (Korkmaz, 2009: 97) -*mAli* (< -m*A*+*II*) ekiyle yapılmıştır. *TS*'de aynı anlamda *sizli bizli* kelime grubu yer almaktadır.

“Belkıs'ın bu **sizlemeli** soruşu tatlı bir sitemdi sadece. Gerçekte, Ergun gelinceye kadar, İhsan'dan bir bir öğrenmişti bir gece önceyi nerelerde, nasıl geçirdiklerini.” (AG: 282)

sudanlaş-: (< su+dan+la-ş-) Sıradanlaşmak, bayağılaşmak.

TS'de “baştan savma, inandırıcı olmaktan uzak” anlamında *sudan* kelimesi vardır ancak *sudanlaşmak* fiiline rastlanmaz.

“Kitapçılar, bu türlü kimselere seslenen hafif kitaplar seçerler. Böyle böyle kitaplar **sudanlaşır**, oyunlar sudanlaşır, sinemalar, televizyon programları **sudanlaşır**, genel bir yavanlıkla karşılaşsınız ne yana baksanız.” (SED: 119)

sür-: Hayatın bir evresini yaşamak.

“Otuzlarımı **sürüyordum**. Bir genç kız vardı bir sokak ötede on altısında. Hoşlanırdı benden.” (DN: 89) Kelime, *TS*'de “herhangi bir durum içinde bulunmak” anlamında geçmektedir.

“Döndüğünde dokuzumu **sürüyordum**. Tanıyamadım bana göre, evin içinde, ağzlarda dolaşan bir söylentiydi babam, o kadar.” (DN: 134)

şiiirlilik: (< şiiir+li+lik) *zf.* Şiiir niteliğinde, şiiirsel olma durumu.

Kelime; Arapça *şiiir* kelimesine, isimden isim yapan +*II* ve +*IIk* ekinin getirilmesiyle oluşturulmuştur. *TS*'de madde başı olarak “şiiir niteliğinde olan” anlamında *şiiirsel* kelimesi geçmektedir.

“Türk gençliğine seslenen satırlar, tekrar tekrar okunacak, ezberlenecek, hiçbir zaman unutulmayacak değerde bir **şiiirlilikle** yüklüdür.” (UO: 8)

tansıklık: (< tansık+lık) Olağanüstülük, akıl almazlık.

Kelime; *tansık* ismine, isimden isim yapan +*IIk* ekinin getirilmesiyle oluşturulmuştur. *TS*'de madde başı olarak *tansık* kelimesi geçmektedir ancak *tansıklık* kelimesine rastlanmaz.

“Bütün masal kişileri böyle olmayacak biçimlere girmekte birbiriyle yarışır. Mitlerde ise ancak mitleştirilen kişilerin becerebildiği **tansıklıklar-dır** bunlar.” (EM: 51)

umutsuzlanma: (< um-(u)t+suz+la-n-ma) Umudunu yitirme.

Kelime; *ummak* fiiline, fiilden isim yapan *-t*, isimden isim yapan *+sIz*, isimden fiil yapan *+IA*-dönüştürme eki *-n-* ve isim-fiil eki *-mA*'nın getirilmesiyle türetilmiştir. *TS*'de madde başı olarak *umutsuz* kelimesi bulunmaktadır.

“Hadi, dedi, seni daha uzun oyalamayalım. Dediklerinde belki haklısın. Ama bu kadar **umutsuzlanma.**” (VD: 117)

vakitken: (< vakit+ken) *zf.* Vakit varken, zaman geçmeden.

Arapça *vakit* (< vaḳt) ismine, ek-fiilin zarf-fiil eki *-ken* getirilerek oluşturulmuştur.

“**Vakitken** geri dön. Başkan ol! Rahat edersin. Düzenli bir evin çocukların olur.” (YG: 26)

vur-: Göstermek, işaret etmek.

Kelime, yazarın eserindeki anlamıyla *TS*'de geçmemektedir.

“Dışarıdaki mermer sofadaki saat yediyi **vuruyordu.**” (YT: 130)

yuvalan-: (< yuva+la-n-) Birinin vücut bölümünün ön tarafına kafayı koyarak yaslanmak.

Kelime; *yuva* ismine, isimden fiil yapan *+IA-* ve dönüştürme eki *-n-*'nin getirilmesiyle türetilmiştir. *TS*'de kelimeye “ev bark, yuva sahibi olmak, yuva kurmak; bir yerde birikmek, toplanmak” anlamları verilmiştir.

“Küçük öpücüklerle öpüyor, öpüyor, başını göğsüne dayayıp **yuvalanıyor**, kokluyor, yine öpüyordu.” (VD: 295)

yumuşama: (< yumuş+a-ma) Kişiyi yumuşatma, kişinin kızgınlığını, öfkesini dindirme.

Kelime; *yumuş* ismine, isimden fiil yapan *+A-* ve isim-fiil eki *-mA*'nın getirilmesiyle türetilmiştir. Kelimenin karşıladığı anlam, *TS*'de *yumuşatma* şeklinde *-t-* ettirgenlik ekiyle verilmiştir.

“Beni **yumuşamaya** kalkma! Ummazdım. Hiç ummazdım! İnsan hiç değilse içki içer. Böyle yağlı yağlı yemekler yemez!” (İKV: 176)

yücele-: (< yüce+le-) Yüce duruma getirmek, yükseltmek.

TS'de *yüceleme* fiili geçmez, eserdeki anlam *yüceltme* fiiliyle verilir.

“Çünkü zayıflar güçlüye korkmadan cesaretle karşı koyduğu, güçlüyle yarışmaktan kaçmadığı ölçüde seyircinin gözünde **yücelediği** gibi; güçlü zayıfa karşı işi gevşetmeden bütün gücünü göstererek, işine saygısını kanıtlar, seyircinin sevgisini pekleştirir.” (SED: 101)

Birleşik Kelimeler

dar canlı: *sf.* Sabırsız, aceleci.

Kelime grubu, *DS*'de aynı anlamda geçmektedir. Yazar, yazı dilinde bugün unutulmuş olan konuşma dilindeki bu kelimeye işlerlik kazandırmıştır.

“Âşık olduğum adam **dar canlının biri!** Ona kalsa bugünden evlenmiş olurduk. Yaza kadar, okullar kapanıncaya kadar beklemesi için güç razı ettim...” (YT: 396)

gelimli gidimli *sf.* Gelip geçici, sürekli olmayan, kısa süreli.

TS'de bu anlamda *gelip geçici* kelime grubu geçmektedir.

“**Gelimli gidimli** dünya! Son ucu ölümlü dünya! Kırk yıllık kadının, düşündüm mü dün gelin olmuşum gibime gelir.” (BB, 269)

kaç para: *bağ.* Ne fayda, ne yazık ki.

“Her zaman derim! **Kaç para** geç rastladım sana. Doyamadım, gözlerim açık gideceğim bu yüzden.” (DG:78)

olalı beri: *zf.* Olduğundan beri.

TS'de kelime, *olduğundan beri* şeklinde madde başı yapılmıştır.

“Ödümü kopardın. Zaten şu ayı başıma belâ **olalı beri** yüreğim hep ağzımda yaşıyorum.”

rahatına düşman: *is.* Kendi rahatını kaçırın, konforunu bozan.

Dilimizde sıkça kullandığımız *rahatına düşkün* şeklindeki söz, örnek alınarak tam zıttı manada türetilmiştir.

“Allah akıl fikir versin. Bu dağlarda taban tepmekten usanmadı. **Rahatına düşman** anlaşılın...” (YG: 41)

tape etmek: *zf.* Daktilo etmek, daktilo ile yazmak.

Fransızca *tape* (< taper) kelimesine *etmek* yardımcı fiili getirilerek oluşturulmuştur. *TS*'de *tape* ismi geçmemektedir.

“Evet edebilirim! Hem de seve seve! On parmakla daktilo yazarım. Yazdıklarınızı bana verin, **tape etmekle** vakit yitirmeyin!..” (DT: 52)

uçtum akıllı: *sf.* Dengeli davranmayan, düşünüp taşınmadan hareket eden kişi.

Yazarın eserinde geçen *uçtum akıllı* sözü, *TS*'de madde başı olarak verilen *aklı bir (veya beş) karış yukarıda (veya havada) olmak* sözünü hatırlatmaktadır.

“Gökmen’in karşıtlığını falan beklemeden, o **uçtum akıllı** Amerikalı... Shakespeare için gevelediklerini sıralamaya başladı. Güya halkı hiç sevmemiş, hep soylular katını tutmuştu. Shakespeare halka karşı.” (AG: 291)

yüzgözlülük: *zf.* Biriyle gereksiz yere, aşırı derecede senli benli olma durumu.

Yazarın eserinde geçen *yüz gözlülük* kelime grubu, *TS*'de madde başı olarak verilen *yüz göz olmak* deyimini anımsatmaktadır.

“Aliye Hanım pek sevmiştii Leman hanımı. Duyduğu yakınlıkta bir kızının İstanbul’da okuduğunu, bu yıl Eczacılık Fakültesini bitireceğini, oğlunun da önümüzdeki yıl İstanbul’a yerleşmeyi düşündüğünü söyledi. Leman hanım anlayışlı bir gülümseme ile dinledi bu sözleri. Rafet Aksu’nun karısı, dinleyenlerin kolaylıkla anlamlandırabileceği bir **yüz gözlülükle** sırttı.” (YT: 262)

Deyimler

ataklık taslamak: Bir düşünceye karşı çıkmak, katılmamak.

“Sinemanın kalabalığı sıkıştırmış, birbirine itmişti onları. Faytonun körüğü, karanlığı altında yaklaştırmıştı. Şimdi sokakta -üstelik kızın kendi sokağında- uzak düşüklerini duyuyordu Nihat. Cesaretsizdi. Sinemaya gideriz... Hep böyle sinema sinema dolaşacak mıyız? **Ataklık taslıyorsun** ha! Görürsün sen! diye geçirdi içinden Nihat. Toparlanmaya çalıştı: Beraber yemek yeriz. Kale’ye gideriz. Havaya göre...” (YT: 139)

bar tutmak: *sf.* Konuşamaz olmak, susmak.

“Serin selvileriyle mezarlık! Bütün hikâyelerin bittiği, **bar tutmuş**, söylemez olmuş dudakların sustuğu yer! Sessiz taşlar, ağız dil vermeyen ak mermer... Gelin, yaklaşın ey ölümlüler... Yaklaşın kederlerinizle...” (DN: 155)

başı güllere ermek: *is.* Çok mutlu ve mesut olmak.

Eserde geçen deyim, *TS*'deki *başı göğe ermek* deyimini anımsatmaktadır.

“Oturdunuz elbet! Ne anlattın ona? Meryem: Ne anlatacağım? Sana varıp da **başımın güllere erdiğini**...” (DG: 30)

betine gitmek: Canını sıkmak, gücüne gitmek.

“Ne aptal adam derim içimden. Galiba kendini Doğan’la bir tutuyor. O adam ne yaparsa yapsın, isterse bütün dünyanın en yakışıklı, en zengin, en akıllı dediği bir adam olsun, **betime gider**, o kadar!” (İKV: 190)

etekleri uçmak: Sevinçli bir haber üzerine telaşa ve heyecana kapılmak.

Eserde geçen bu deyim, *TS*’deki *etekleri zil (ıslık veya çalpara) çalmak* deyimini çağrıştırmaktadır.

“Asıl heyecan, telaş onda! Neredeyse **etekleri uçacak** sabırsızlıktan. Gelecek torun neler söylemez ki şimdi ona! Kocasına, oğullarına beslediği yılların sevgisi beslenmiş, kaldırılmış giysiler gibi saklı gönlünde. İlk gündem torununun önüne dökecek.” (BB, 39)

eşik yalamak: Kendi çıkarları için kişi ya da kişilere yaranmaya çalışmak, dalkavukluk etmek.

“Senin beni niye çağırttığını da biliyorum ben! İki ay önce niye geldiğini de... Bütün ömrünce **eşik yalamışsın!** Beni ayağına getirtmekle gittiklerini mi ödeteceksin!” (M: 191)

göğsünün tahtası titremek: Duygulanmak, etkilenmek.

“Yeter! Kardeşini kötüleme! Üçünüzü de ben doğurdum. Sütümle ben büyüttüm! Sen neysen, Hacer neyse, Halil de o! Hanginiz ana deseniz, hanginizin laf arasında adı geçse, **göğsümün tahtası titrer!** Emzirdiğim göğüslerimde açıklarınızı duyarım!..” (VE: 171)

gözü gönlü donanmak: Sevinmek, çok mutlu olmak.

TS’de bu anlamda *gözü gönlü açılmak* deyimini yer almaktadır.

“Kalabalığın gerilerinde, konuşmadan, sorularla dolu, tasalı gözlerini üzerine dikmiş, kendisine bakan Cemal’i gördü. Hemen yüreğinde mutluluklar uyandı. **Gözü gögnü donandı.**” (TZ: 61)

fit koymak: Birini, başkasına karşı kışkırtmak.

TS’de geçen *fit vermek (veya sokmak)* deyimini anımsatmaktadır.

“Seninkisinde saygı kalmış mı? Yolumu kesip önlemez mi beni? Kadın iyice **fiti koymuş** buna. Lanet olsun, dedim. Büyüklük bende kalsın dedim, bunca yıllık imarımı aramadım. Oturduk her ne varsa bölüştük.” (KKY: 207)

ipinden boşanmışa dönmek: Başlığından, koşum takımından veya bağından kurtulan hayvan gibi kontrol edilemez hareketler yapmak.

Eserde geçen deyim, *TS*'deki *ipini koparmak* deyimini çağrıştırmaktadır.

“Gerçekte, Ergun gelinceye kadar, İhsan’dan bir bir öğrenmişti bir gece önceyi nerelerde, nasıl geçirdiklerini. Dün gece maşallahınız varmış, öyle mi? **İpinden boşanmışa dönmüşsünüz** hep birlikte...” (AG: 282)

kafa sıkılmak: Çok soru sorarak birisini rahatsız etmek, sıkıntı vermek.

TS'de *başını ağrıtmak* şeklinde geçen deyimini anımsatmaktadır.

“Öf, ama, **kafa sıkarsın!** Bırak benimle uğraşmayı da ne halin varsa gör.” (DG: 30)

kozlarını eli açık oynamak: Elindeki fırsatları gizli yönü kalmaksızın kullanmak.

Yazarın eserinde geçen deyim, *açık oynamak*, *kartları açık oynamak* deyimlerini hatırlatmaktadır.

“İşte ben böyleyim. **Kozlarımı elim açık oynarım**. Ben de öyle sanırım kendimi.” (DN: 118)

rezili çıkmak: (kişi) Yaşı çok ilerlemek, kocamak.

TS'de kelimenin “eşya vb. için çok eskimek, bozulmak, parçalanmak” anlamında kullanılır. Yazar ise aynı deyimini bir insan için kullanmıştır.

“Yani biz artık iyice eskidik burada, **rezilimiz çıktı.**” (YT: 334)

yürek bayılmak: Bunaltmak, sıkılmak, sıkıntı vermek.

“Doktor, böyle çevresindekilerin ilgisini çeken bir konuda söz kendisine düştü mü uzatır dururdu konuşmasını. Haluk sabırsızlandı:

-Doktor, **yürek bayılma** yine. Dilinin altındakini söyleyeceksen söyle...” (AG: 109)

Atasözü

İti an değneği hazırla: Saldırgan biriyle karşılaşması olasılığı bulunan kimse kavgaya hazır olunmalıdır.

Atasözü, *TS*'de “İti an, taşı eline al (veya çomağı hazırla)” şeklinde geçmektedir. Yazar burada atasözündeki bir kelimedede değişikliğe gitmiştir.

“Sigortacı: Geliyor! **İti an değneği hazırla.** Tıpış tıpış geliyor... Hiç bozma.” (TG: 146)

Taranan Eserler

- Necati Cumalı, *Tütün Zamanı I Zeliş*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1959. (TZ)
- _____, *Oyunlar I: Boş Beşik-Ezik Otlar-Vur Emri*, İmbat Yayınları, İstanbul 1969. (BB)
- _____, *Oyunlar II: Susuz Yaz-Tehlikeli Güvercin-Yeni Çıkan Şarkılar*, İmbat Yayınları, İstanbul 1969. (TG)
- _____, *Oyunlar III: Nalınlar-Masalar-Kanana Ciğeri*, İmbat Yayınları, İstanbul 1969. (M)
- _____, *Oyunlar IV: Derya Güülü-Aşk Duvarı-Zorla İspanyol*, İmbat Yayınları, İstanbul 1969. (DG)
- _____, *Niçin Aşk*, İmbat Yayınları, İstanbul 1971. (NA)
- _____, *Oyunlar V: Gömü-Bakanı Bekliyoruz-Kristof Kolomb'un Yumurtası*, İmbat Yayınları, İstanbul 1973. (G), (BAK), (KKY)
- _____, *Aşk da Gezer*, Sander Yayınları, İstanbul 1975. (AG)
- _____, *Oyunlar VI: Mine-Yürüyen Geceyi Dinle-İş Karar Vermekte-*, İmbat Yayınları, İstanbul 1977. (İKV)
- _____, *Senin İçin Ey Demokrasi*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1980. (SED)
- _____, *Yaralı Geyik*, Devlet Tiyatroları Yayınları, İstanbul 1980. (YG)
- _____, *Etiler Mektupları*, Tekin Yayınları, İstanbul 1982. (EM)
- _____, *Bütün Oyunları I: Mine-Dün Neredeydiniz-Vur Emri*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1983. (DN), (VE)
- _____, *Vatan Diye Diye*, İnkılap Kitapevi, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1990. (VDD)
- _____, *Deve Tabanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993. (DT)
- _____, *Viran Dağlar Makedonya 1900*, 2. Kitap, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1994. (VD)
- _____, *Yağmurlarla Topraklar, Bütün Eserleri-IV*, 4. bs., Çağdaş Yayınları, İstanbul 1995. (YT)
- _____, *Ulus Olmak-Atatürk Denemeleri*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1995. (UO)

Kısaltmalar

AG	<i>Aşk da Gezer</i>	EM	<i>Etiler Mektupları</i>
bağ.	Bağlaç	G	<i>Gömü</i>
BB	<i>Boş Beşik</i>	İKV	<i>İş Karar Vermekte</i>
BAB	<i>Bakanı Bekliyoruz</i>	is.	isim
DG	<i>Derya Güülü</i>	KKY	<i>Kristof Kolomb'un Yumurtası</i>
DN	<i>Dün Neredeydiniz</i>	M	<i>Masalar</i>
DS	<i>Derleme Sözlüğü</i>	NA	<i>Niçin Aşk</i>
DT	<i>Deve Tabanı</i>	SED	<i>Senin İçin Ey Demokrasi</i>

sf.	sıfat	VDD	<i>Vatan Diye Diye</i>
TG	<i>Tehlikeli Güvercin</i>	VE	<i>Vur Emri</i>
TS	<i>Türkçe Sözlük</i>	YG	<i>Yaralı Geyik</i>
TZ	<i>Tütün Zamanı</i>	YT	<i>Yağmurlarla Topraklar</i>
UO	<i>Ulus Olmak</i>	zf.	Zarf
VD	<i>Viran Dağlar</i>		

Kaynaklar

- Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*, I. Cilt, 2. bs., TDK Yayınları, Ankara 2000.
- _____, *Türkçenin Sözcüğü*, 1. bs., Ankara: Bilgi Yayınevi, Ankara 2005.
- Aydın, Hasene, “Oktay Akbal’ın Öykülerinden Türkçe Sözlük’e Katkılar”, *International Journal of Languages’ Education and Teaching*, 5(3): 320-351, 2017.
- Cin, Ali, “Türkçe Sözlük’e Katkılar I”, *MJH*, 1 (1): 63-69, 2011.
- Cumalı, Necati, “Dil Bayramının 37. Yıldönümü: Necati Cumalı’nın Konuşması”, 218: 155-157, 1969.
- _____, “Yalın Şiirin Ardında”, *Türk Dili*, 350: 493, 1981.
- _____, *Yeşil At Sirtında*, Can Yayınları, İstanbul 1990.
- Gözaydın, Nevzat, “Tarık Buğra’dan Türkçe Sözlük İçin Katkılar”, *Türk Dili*, 804: 233-253, 2018.
- Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 3. bs., TDK Yayınları, Ankara 2009.
- Uysal, İdris Nebi, “Salâh Birsal’in Şingir Mıngır Sözcüklerinden Türkçe Sözlük’e Katkılar”, *Turkish Studies*, 10 (16): 1113-1128, 2015.
- Uysal, İdris Nebi, “Sözlük Biliminde Tanıklama ve Salâh Birsal’in Türkçe Sözlük’e Tanık Olarak Katkıları”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (22), 109-122, 2018.